

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ Ельвіра ЛУЗІК

« ____ » _____ 2022 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Практична психологія»

Тема: «Гендерні особливості прояву агресивної поведінки серед підлітків»

Виконавець: студентка групи ПП-426 Мельниченко Анна Андріївна

Керівник: д-р пед.н., професор Лузік Ельвіра Василівна

Нормоконтролер: _____ Тамара МИХЕСВА

(підпис)

КИЇВ 2022

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра педагогіки та психології професійної освіти
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Практична психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Ельвіра ЛУЗІК

« » _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання дипломної роботи

Мельниченко Анни Андріївни

1. Тема дипломної роботи «Гендерні особливості прояву агресивної поведінки серед підлітків» затверджена наказом ректора від 10.05.2022 №487/ст.
2. Термін виконання роботи: з 05.01.2022 до 24.05.2022 р.
3. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до першого та другого розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків загальним обсягом 50 сторінки, з них обсяг основного тексту 43 сторінки, список використаних джерел нараховує 29 позицій.
4. Зміст пояснювальної записки: Вступ; Розділ 1. Теоретичні принципи дослідження гендерних особливостей прояву агресивної поведінки серед підлітків; Висновки до першого розділу; Розділ 2. Емпіричне дослідження гендерних особливостей прояву агресивності серед підлітків; Висновки до другого розділу; Висновки; Список використаних джерел та літератури; Додатки.
5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного матеріалу): таблиці, діаграми.
6. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Опрацювання та реферування літератури з теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження	07.02.2022	20.01.2022
2.	Формулювання теми, мети, завдань дослідження. Написання вступу. Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	21.02.2022	20.02.2022
3.	Написання першого розділу. Подання керівникові на перевірку	04.04.2022	03.04.2022
4.	Написання другого розділу. Подання керівникові на перевірку	16.05.2022	14.05.2022
5.	Оформлення роботи. Подання керівникові на перевірку	20.05.2022	30.05.2022
6.	Попередній захист дипломної роботи	25-27.05.2022	27.05.2022
7.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	01.06.2022	29.05.2022
8.	Подання остаточного варіанта роботи на кафедру для перевірки на академічну доброчесність	06.06.2022	04.06.2022
9.	Подання дипломної роботи на рецензування	07.06.2022	
10	Захист роботи	15-17.06.2022	

7. Дата видачі завдання: «07» лютого 2022 р.

Керівник дипломної роботи _____
(підпис керівника)

Лузік Е.В.
(П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання _____
(підпис випускника)

Шелудько А. О.
(П.І.Б.)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Гендерні особливості прояву агресивної поведінки серед підлітків»: 54 сторінки, 29 використаних джерел та літератури, 3 додатки.

Об'єкт дослідження – прояв агресивності у підлітків.

Предмет – гендерні особливості агресивної поведінки дітей у підлітковому віці.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз та емпірично дослідити гендерні особливості прояву агресивної поведінки серед підлітків.

Робота присвячена дослідженню гендерних особливостей агресивної поведінки підлітків у сучасному світі. Теоретичне дослідження авторів довели, що агресія є досить складною захисною реакцією, яка може виникати в результаті фрустрації, загрози життю або у відповідь на агресію. Як відомо, підлітковий вік, що характеризується процесом переходу дитини в дорослого може призвести до підліткової кризи, одним із основних проявів якої є агресія – поведінка, спрямована на заподіяння комусь чи чомусь фізичної чи психологічної шкоди. Крім того виявлено, що агресія може проявлятися і в негативному ставленні до навколишнього середовища та навколишнього світу. У підлітковому віці цей прояв більш інтенсивний через підвищену вразливість. Виходячи з того, що стать — це специфічна біологічна характеристика людини, а гендер — скоріше соціально-психологічна, та існує гендерний стереотип, що агресивна поведінка для жінок неприпустима, тоді як для чоловіків більше лояльності до подібної поведінки. Описано психодіагностичні методи дослідження предмета дипломного пошуку та отримані результати в процесі їх використання. Зокрема, емпірично встановлено, що існує кореляція між маскулінністю та фізичною агресією, при цьому переважна більшість досліджених респондентів мала андрогенний тип. Встановлено, що стать не суттєво впливає на прояв агресії в підлітковому віці. Дослідження, в якому брали участь дівчата і хлопчики виявило однакову агресивність.

Практичну значущість результатів дослідження можуть використовувати психологи, педагоги, вчителі початкових класів у роботі з підлітками та їх батьками;

у виробленні методичних рекомендацій щодо подолання підліткової агресії з урахуванням гендерного аспекту; у викладанні вікової та диференціальної психології здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

АГРЕСИВНІСТЬ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ, ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ, ПСИХОДІАГНОСТИКА, ВОЄННИЙ ЧАС.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ	10
1.1 Психологічна характеристика особливостей перебігу підліткового віку	10
1.2 Поняття агресивності, види агресивності та чинники її виникнення	13
1.3 Гендерні особливості особистісного розвитку дітей в підлітковому віці	16
Висновки до першого розділу	20
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ	23
2.1 Характеристика психо-діагностичних засад дослідження	23
2.2 Результати констатувального досліджу	28
2.3 Рекомендації щодо проведення дослідження гендерних особливостей прояву агресивності серед підлітків	36
Висновки до другого розділу	38
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	44
ДОДАТКИ	44

ВСТУП

Актуальність проблеми. Сучасний світ – це суцільне поле бою. На вулиці війна, а всередині кожного страх та напруга. Навіть в мирний час період підліткового віку є одним з самих складних етапів розвитку. Проте ситуація в сучасному світі стає дедалі глобальнішою, що безумовно сприяє збільшенню конфліктів, які загострюють протікання вікової кризи. Підлітковий вік – це також конфліктний період, що може виявлятися в агресивності підлітків у різних формах прояву.

Існує безліч дослідів на тему пубертатного періоду. З яких стає відомо, що цей період у дівчат та хлопців проходить по-різному. Звичайно, крім відмінностей, подібним є прагнення вибороти власну свободу порушенням правил, втечею з домівки, вживанням шкідливих речовин та агресією. Саме це дає змогу підліткам самоствердитись, проте їх емоційний стан, рівень та тип агресії мають різницю.

Пубертатний період охоплює всі можливі аспекти розвитку підлітків: інтелектуальний і моральний розвиток, анатомо-фізіологічну перебудову, особливості діяльності, змінюється соціальна роль, позиція і місце в колективі.

Для підліткового віку є характерною нестійкість нервової системи, що виявляється у нездатності витримувати сильні подразники, що й може стати причинами виникнення крайнього стану гальмування чи збудження. В цьому періоді дорослішання настає одна з вікових криз – 13-ти років. Через це взаємовідносини з близькими людьми змінюються, у підлітків домінує прагнення бути рівними дорослим. Вони на якийсь період можуть стати більш автономними від батьків, та при цьому більше залежати від своїх однолітків. Віддають перевагу в спілкуванні тим групам, в яких вони почуваються більш комфортно, де їх більше поважають, тобто референтним групам.

Внаслідок того, що діти в підлітковому віці стають більш зрілими, відбувається перебудова організму та зміна гормонального фону, через що можуть бути більш агресивними в своєму ставленні до оточення та спілкуванні. Прояв агресивності у хлопців та дівчат відбувається по-різному, оскільки в самому

розвитку є фізіологічні відмінності, також впливають гендерні стереотипи та соціальний чинник. Пряма агресія частіше зустрічається у хлопців та це не є чимось надто дивним, на відміну від дівчат. Більш відкрита, нестримна та агресивна поведінка у чоловіків є відносною нормою в суспільстві, як вважають й самі чоловіки. Тоді як подібна поведінка для дівчат є неприпустимою для суспільства. Жінка, показавши більш агресивну поведінку в оточенні може піддаватися критиці від інших та картанню від себе за подібне поводження.

З цього слідує, що через гендерний стереотип та гендерну роль, агресія в поведінці чоловіків більше заохочується, а для жінок є неприйнятною. Чоловіки можуть проявляти агресивну поведінку тоді, коли під сумніви ставлять їх соціальну значимість, жінки ж більше схильні до занепокоєння. Чоловіки обирають такі ролі, в яких більш доречним буде прояв агресії (спорт або військова служба), а жінки обирають ролі більш спокійні, оскільки вважають агресивне поводження недоречним [18], [20].

З усього вище зазначеного, виникає істотний інтерес щодо більш ґрунтовного теоретичного вивчення та емпіричного дослідження гендерних особливостей прояву агресивної поведінки серед підлітків, чим і був обумовлений вибір теми дослідження.

Об'єкт дослідження: агресивність у підлітковому віці.

Предмет дослідження: гендерні особливості прояву агресивної поведінки серед підлітків.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз та емпіричне дослідження гендерних особливостей прояву агресивної поведінки серед підлітків.

Завдання:

1. провести теоретичний аналіз психологічних особливостей у підлітковому віці та вивчити феномен агресії та її види;
2. з'ясувати на теоретичному рівні гендерний аспект розвитку емоційної сфери дітей підліткового віку;
3. вибрати психодіагностичні методи та визначити їх роль у вивченні предметів дослідження;

4. емпірично дослідити гендерний аспект агресії серед підлітків; розробити рекомендації щодо профілактики гендерно обумовленої підліткової агресії.

У процесі дослідження було використано наступні наукові методи:

теоретичні: аналіз, систематизація та класифікація, конкретизація літературних джерел з досліджуваної проблеми, узагальнення теоретичних та експериментальних результатів дослідження;

емпіричні: психодіагностичні методики були використані для вивчення феномену дитячої агресії в підлітковому віці в гендерному аспекті:

а) для визначення маскуліності та фемінності – методика «Маскулінність-фемінність» С.Бем;

б) для визначення агресивності у стосунках з однолітками – «Тест А.Ассінгера»;

в) для діагностики особливостей прояву ворожості підлітків – «Опитувальник А.Басса та А.Дарки»;

методи статистико-математичної обробки даних: обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона і Спірмена та визначення ступеня узгодженості змінних за розрахунком критеріїв Колмагорова-Смірнова.

Практична значущість результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані психологами, педагогами та класними керівниками у роботі з підлітками та їх батьками; у виробленні методичних рекомендацій щодо подолання підліткової агресії з урахуванням статевого аспекту; під час викладання вікової та диференціальної психології здобувачам вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 29 найменувань, додатки загальним обсягом 9 сторінок. Основний зміст роботи викладений на сторінках з 1 по 43 і містить 7 рисунків. Загальний обсяг роботи 50 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

1.1 Психологічна характеристика особливостей перебігу підліткового віку

Кожна дитина протягом свого дорослішання проходить певні етапи розвитку, кожному з яких притаманні власні особливості протікання та особливості.

Д.Б.Ельконін розробив періодизацію психічного розвитку від народження та до 17 років. В ній він виділив шість стадій:

- 1) Вік немовляти;
- 2) Раннє дитинство;
- 3) Дошкільний вік;
- 4) Молодший шкільний вік;
- 5) Підлітковий;
- 6) Юнацький вік.

Вік немовляти (2 місяці – 1 рік): для цього періоду розвитку характерними є потреба в комфорті, провідна діяльність - це емоційне спілкування з батьками.

Раннє дитинство (1 – 3 роки): провідна діяльність – предметно-маніпулятивна, в цей період дитина починає розмовляти, ходити. Починається криза 1 року життя.

Дошкільний вік (3 – 7 років): провідна діяльність – рольова гра. Дитина самостійно виконує рядові завдання, пізнає взаємовідносини та себе. Наступає криза 3 років.

Молодший шкільний вік (7 – 11 років): провідна діяльність – навчальна, оскільки дитина починає ходити до школи. Основними новоутвореннями стають

рефлексія, довільність внутрішніх процесів та внутрішній план дій. Починається криза 7 років.

Підлітковий вік (11 – 15 років): інтимно-особистісне спілкування стає провідною діяльністю. Відбувається неузгодженість процесів статевого дозрівання, соціального формування та загального органічного розвитку. В цьому віці починається пубертатна криза, розвиваються відчуття дорослості і самосвідомість.

Юнацький вік (15 – 17 років): провідна діяльність—навчально-професійна, у процесі якої формуються такі новоутворення, як світогляд, самосвідомість, професійні інтереси, мрії та ідеали.

За Е.Е.Еріксоном існує дещо інша періодизація розвитку особистості. На його думку, розвиток особистості визначається саме тим, що очікує від людини суспільство. Він виділив вісім стадій цього розвитку, в яких об'єднав юнацький та підлітковий вік (12 – 20 років). Та додав ще три стадії: ранню зрілість (20 – 25 років), середній вік (25 – 65 років) та пізню зрілість (після 65 років).

Нас більше цікавить підлітковий вік, тому ми зазначимо, що даний період характеризується наступними рисами:

- незадоволеність собою та світом;
- агресивний самозахист та пасивна меланхолія;
- ворожість до світу;
- духовний та фізичний біль;
- неслухняність, девіантна поведінка;
- подразливість, підвищена чутливість;
- загальне зниження працездатності.

Ця фаза є більше негативною, проте вона триває близько двох років. Після цього організм дозріває і наступає наступна фаза – позитивна. Вона характеризується потребою у самодоповненні через близькість з протилежною

статтю. Вікові прояви в підлітковому віці спрямовані на доросле життя, оскільки самим змістом цього віку є перехід від дитини до дорослої особи. Зазвичай батьки не реагують на нові прагнення дітей-підлітків у вигляді нових взаємин з оточуючими, тому з'являється підліткова криза.

Виділяють наступні внутрішні та зовнішні передумови появи кризи підліткового віку.

Внутрішні – проблема інтересів, або домінантів. Вони поділяються на:

- Домінанта романтики – інтерес до всього того, з чим підліток раніше не мав справу.

- Домінанта мети – націленість на довгострокову мету, адже вони цікавлять більше ніж сьогодні.

- Егоцентрична домінанта – власне, це безпосередній інтерес до власної особистості.

- Домінанта зусиль – націленість на вольові напруження у вигляді протестів, бунтів, впертості.

Зовнішні – це зміна статусу в родині, відповідальність, нові обов'язки, утворення власної позиції відповідно новому оточенню, яке відрізняється від впливу батьків. Змінюється характер навчальної діяльності, через появу практики підліток відчуває себе учасником суспільної трудової діяльності.

Провідні переживання підлітка зазнають суттєву перебудову самої системи переживань, це прийнято вважати за критерій кризи психічного розвитку. Розглянемо наступний опис симптомів кризи:

- Дисгармонія у системі взаємовідносин;
- Самоізоляція через надмірний негативізм та відштовхування оточуючих;
- Протистояння дорослим, яке не має суттєвих мотивів;
- Агресивність та конфліктність;

- Регрес в навчальній діяльності, який протікає через зниження продуктивності в творчих завданнях. Тип мислення більше логічний;
- Фантомна сміливість перед негативними якостями та незалежністю;
- Безумовна віра в невизначене світле майбутнє.

Л.С.Виготський в своїх роботах акцентував те, що не всі підлітки мають однаковий сценарій протікання кризи. Він виділяв три можливих варіанта. В першому варіанті негативізм проявляється в усіх сферах життя, який може тривати як кілька тижнів, так і досить тривалий період. Подібна самоізоляція трапляється приблизно у 20% підлітків. В другому варіанті криза проявляється демонстративним негативізмом в окремих ситуаціях, як реакція на негатив від оточуючих, це характерно 60% підлітків. Третій варіант протікання кризи характерний відсутністю негативізму, відповідні 20% підлітків.

Через перехід підлітків на новий життєвий віковий етап, соціальну незрілість та емоційну нестабільність формуються акцентуації характеру. Акцентуація – це вираження окремих рис характеру більше за інші, крайній варіант норми. Вона допомагає підліткам зберігати психологічну стійкість та захищатися від психологічного впливу.

Як правило, в конфліктних ситуаціях з високою психологічною напругою проявляються приховані акцентуації характеру. Можна відокремити психоподібні зміни, що мають наступний вигляд:

- девіація – не кримінальна поведінка, яка має відхилення від норми;
- деліквентна поведінка – мають місце дрібні правопорушення, що підлягають покаранням за карним кодексом.

Акцентовані характери у підлітків можуть перейти в психопатію.

1.2 Поняття агресивності, види агресивності та чинники її виникнення

Агресія — це певна установка особистості, що є фіксованою, стійкою індивідуальною характеристикою, що відображає схильність суб'єкта демонструвати перевагу влади над іншими. Це визначення за Т.С.Кириленко [17].

Агресія характеризується деструктивними тенденціями в об'єктно-суб'єктних відносинах між людьми. Типовими можна вважати комплекси глибоких емоційних переживань. Це може бути ворожість, сум, гнів, роздратування. Агресія - це деструктивна поведінка, яка спрямована на заподіяння шкоди оточуючим та вона є одиницею структури особистості, як і агресивність. Проте, агресія це більше швидка реакція, тоді як агресивність скоріше сформована риса, що визначає тенденції поведінки.

Опис агресивності в науковій літературі виглядає так, що це риса характеру з проявами негативного відношення до всього оточення. Це вроджена ознака, ціль якої є задоволення власних потреб. Ми можемо виділити наступні причини виникнення та прояву агресивності:

1. Як наслідок негативних емоцій гніву, обуреності, невдоволення та прямої злості;
2. За З.Фрейдом та К.Лоренцом це інстинкт, який необхідний нам для виживання та відтворення роду;
3. Як наслідок ряду переживань, негативних подій, та виру емоцій.
4. Як реакція на фрустрацію, яка характеризується тривожністю та пригніченим станом.

Серед підлітків ці причини можуть дещо відрізнятись. Оскільки в даний період реакція більш гостра на будь-які фізичні і психологічні зміни. Досить часто агресія у підлітків має зв'язок з родиною, так як це оточення від якого має особа найбільший вплив та в якому знаходиться більше всього.

Причини агресії, пов'язані з сім'єю:

1. Батьки не приймають дітей тоді, коли дитина була небажана. Навіть якщо це не сказано прямо, це відчувається на підсвідомому рівні, тому дитина будь-яким способом, часто агресивно, починає привертати увагу батьків.

2. Батьківське нехтування або ворожість по відношенню до дитини.

3. Агресивними факторами для підлітків можуть бути відсутність або погіршення емоційного зв'язку з родиною та втрата цього зв'язку між батьками. Це може статися, якщо пара постійно сваряться, що призводить до стану постійної напруги і є психологічно важким фактором для дитини.

4. Якщо підліток не поважає себе як особистість, він буде відчувати приниження, критику, неточні зауваження, це призводить до агресивної реакції, яка його захищає.

5. Гіпоопіка та гіперопіка можуть призводити до проявів агресії, яка може проявлятися в різних формах залежно від особистості та темпераменту особистості.

6. У разі надмірної чи недостатньої уваги батьків підліток може виявляти агресивні та неадекватні дії.

7. Брак особистого простору, відчуття недоторканності у підлітків є найгострішою проблемою, реакція якої може проявлятися в агресивній формі, тому необхідно враховувати той факт, що на цьому етапі психічного розвитку дитина починає розуміти його «Я» [11].

8. Також варто звернути увагу на такий фактор у появі агресивних реакцій дитини як медіа, тобто мультфільми, фільми, сучасна культура в Інтернеті, що дещо спотворює уявлення про сприйняття навколишнього світу і як наслідок - у разі незгоди з «Інтернет-нормами», дитина стає більш агресивною [32]. У науковій літературі ми зустрічаємо аналіз таких типів агресії:

- пряма агресія – направлена на конкретний предмет або людину;
- непряма агресія - непряме націлювання на людину або нікому не адресована.

Анкета Баса-Дарки також виділила такі типи: фізична агресія (характеризується прикладенням фізичної сили до об'єктів); дратівливість (прояв поганих негативних емоцій при найменшому хвилюванні); негативізм (поведінка, яка спрямована проти існуючих законів і нормативних актів); образа (негативні емоції, спрямовані на інших через реальну чи уявну поведінку суб'єкта); почуття провини (виявляє наявне переконання у власних негативних діях); підозрілість до всіх і до всього навколо; вербальна агресія (висловлювання негативних почуттів у словесній формі: крик, погроза) [1].

Агресивні реакції - це звички, які формуються з раннього дитинства. Якщо основні потреби малюка, особливо в їжі та любові, не задовольняються, це може призвести до негативних емоцій і проявів. У відповідь дитина намагається захиститися від можливої небезпеки агресією. У більшості випадків маленькі діти будуть наслідувати приклад дорослих у реальному житті та позитивно реагувати на негативні ситуації.

1.3 Гендерні особливості особистісного розвитку дітей в підлітковому віці

Зі стрімким розвитком сучасної психології гендерним питанням приділено велику увагу. Як відомо, гендер – це соціобіологічна характеристика, яка визначає поняття «чоловік» і «жінка». Такі терміни, як «стать» і «гендер» не можна ототожнювати, оскільки стать не завжди збігається з біологічною статтю.

Існує визначення гендерної ідентичності – усвідомлення людиною себе як представника гендеру, статі, відчуття свого маскулінного, фемінного чи андрогінного тіла, усвідомлення приналежності особи до чоловіка, жінки чи іншої статі.

Виділимо три існуючі аспекти структури гендерної ідентичності:

- оцінний (афективний) - оцінка особистісних характеристик та рольової поведінки щодо загальноприйнятих моделей маскулінності та фемінності;

- пізнавальний (когнітивний) - ототожнення себе зі статтю і описування себе через категорії маскулінності-фемінності;

- поведінковий (конативний) – позиціонування та самопрезентація представником гендерної групи, вирішення криз ідентичності шляхом вибору поведінки на основі важливих особистих цілей і цінностей.

Гендерну структуру також можна розділити на чотири основні групи характеристик: біологічна стать, гендерна ідентичність, гендерні норми та гендерні стереотипи.

Якщо взяти до уваги проблему гендерних відмінностей у ставленні до агресії, Р.Берон і Д.Річардсон, у своєму дослідженні гендерних відмінностей агресії помітили, що жінки, у випадку з чоловіками розглядають тенденцію домінування у потенційних партнерів як привабливу. Чоловіки зазвичай просто засмучені та менше відчують провину, в порівнянні з жінками після агресивної поведінки. Натомість слабка стать в дещо побоюється, що агресія може зашкодити. За словами Х.Хекхаузена, коли жінка проявляє агресію, вона буде відчувати більше провини і страху, ніж чоловіки. Так, підлітки жіночої статі, підвищуючи голос або кричачи на когось із близьких, можуть плакати разом з тим, на кого спрямована агресія. Для жінок агресивна поведінка є стресовим способом вираження емоційної напруги. У свою чергу, чоловіки вважають агресію зброєю і сприймають її як модель поведінки, за допомогою якої можна отримати матеріальну чи соціальну винагороду.

Враховуючи загальні психологічні особливості статевого дозрівання, можна відзначити, що в цей період відбувається перебудова всього організму дитини, настання статевого дозрівання, активізація діяльності статевих залоз та інших ендокринних залоз. Найбільшої зрілості фізичний розвиток у хлопчиків досягає у 15-17 років, у дівчат – у 13. Характеризується зміною тону кровеносних судин і м'язів. На цьому етапі змінилися певні частини тіла, тому підлітку доводиться

адаптуватися до свого нового образу. Соціальна умова розвитку — невідповідність статевого дозрівання, загального органічного розвитку та соціальної зрілості.

Умови для дорослішання:

- 1) передчасна незалежність через зайнятість батьків;
- 2) наявність різноманітної інформації;
- 3) прискорення статевого дозрівання та фізичної зрілості;
- 4) інтенсивне спілкування з однолітками.

У тринадцять років починається пубертатна криза через зміну передового досвіду дитини: статеву адаптація; та особливості соціальної ситуації розвитку: виховна позиція дорослих.

Метою поведінки підлітків є створення нових форм поведінки, характерних для дорослих; суб'єктивно – бути старшим.

Симптоми кризи статевого дозрівання:

- 1) негативізм (часто проявляється як сварки, почуття провини, внутрішні переживання, прагнення до незалежності та відокремлення від інших);
- 2) продуктивність навчальної діяльності досить низька.

Самосвідомість з'являється в підлітковому віці, і її центральним самосприйняттям себе є як дорослого. Об'єктивно підлітки ще не дорослі, але суб'єктивно мають такі прояви:

- закоханість у протилежну стать;
- за зовнішнім виглядом та одягом;
- відокремлення від батьків;
- новий підхід до навчання.

Щоб впоратися з підлітковим віком або кризою підліткового віку, необхідно дотримуватися таких елементів спілкування, як емоційна допомога дорослих, створювати умови для розширення сфери спілкування, свідомо обговорювати взаємні права та обов'язки.

Підлітки мають надзвичайну потребу в спілкуванні. Саме спілкування стає домінуючою мотивацією, тип якої зміщується до інтимно-особистісного змісту, що впливає на психологічний розвиток особистості завдяки функціонуванню підліткових груп:

- інформаційно багаті - підліткові групи стають носіями конкретної інформації;

- акт емоційного контакту повинен забезпечувати відчуття емоційної єдності та підтримки в різних ситуаціях;

- виховна робота проявляється у взаємодії між однолітками. Це пояснює сумісність підлітків серед однолітків, відсутність дисципліни та провини за те, що вони не можуть досягти власних ідеалів у своїй групі.

Ж.П'яже писав, що остання базова децентрація дитини відбувається у віці від 11 до 15 років. Створюється нова можливість для дитячого мислення – формування поняття є вищою формою інтелектуальної діяльності. Оскільки підручники вимагають достатньо високого рівня розвитку розумового процесу та мислення, молодь повинна почати мислити теоретично, тому на цьому етапі мислення має такі зміни:

1. розвиток критичного мислення;

2. підліток вчиться абстрагуватися – можуть пізнавати суть та мислення йде більше теоретично;

3. є рефлексивне мислення, це свідомість самоконтролю та інтелектуального маніпулювання;

4. вміння формулювати гіпотези та працювати з ними.

У підлітковому віці основним механізмом пам'яті є розуміння теорії. Інтерес підлітків став сильнішим і тривалішим завдяки формуванню тім'яної ділянки кори великих півкуль.

Також у період статевого дозрівання змінюється механізм формування образів уяви, відбуваються образні дії – створення та конструювання у свідомості образів об'єктів, ситуацій, структур, які раніше не сприймалися [8].

Підлітки змінюють свою мову, вони стають більш контрольованими, непотрібні слова зникають, але підлітки все ще можуть використовувати їх у деяких випадках. Самооцінка також змінилася, і вони почали досліджувати свої власні психологічні та особистісні характеристики, що стало важливим для подальшої реструктуризації поведінки. У цей момент у людини активно розвиваються поведінкові риси і загальне їх формування.

Висновки до першого розділу

У змісті першого розділу представлені основні результати теоретичного аналізу, що дозволяє проаналізувати гендерні особливості агресії у підлітків. Ці результати свідчать про те, що завдання 1 і 2 роботи виконано.

Таким чином, підлітковий вік встановлюється як перехідний етап від дитинства до дорослого, тому прояви підлітків зосереджуються на дорослому житті. У 13 років настає криза, яка виражається в прагненні підлітків до автономії від батьків та бути рівними дорослим. Підлітки більш емоційно вразливі, вони відчують фізичний і душевний біль. Може бути постійним проявом цієї стадії невдоволення собою і світом, що в свою чергу може призвести до низької самооцінки.

В результаті переходу до нового віку можуть з'явитися акцентуації характеру, які можуть виступати захисним механізмом. Підліткам, які цінують незалежність,

часто не вистачає підтримки та розуміння дорослих і тому починають шукати допомоги у своїх однолітків, що часто призводить до конфліктів з дорослими. Тому створюється референтна група, в якій підлітки почуваються комфортно і значуще, і під впливом цієї групи вони переживають думку інших як свою і діють відповідно.

Головною проблемою підлітка є його прагнення до прислуховування від дорослих не дивлячись на всі його недоліки та інтереси. При цьому вони не можуть отримати від дорослих ту підтримку, якої вони жадають, що змушує діяти агресивно.

У цьому віці, як і в будь-якому іншому, людина все частіше проявляє агресію. Вчені розрізняють визначення «агресивність» та «агресія». Таким чином, під агресивністю особливо розуміють рису, яка проявляється у негативному ставленні до навколишнього світу, а агресія — це поведінка спрямована на заподіяння шкоди іншому. У підлітковому віці під впливом генетичних і соціальних факторів, таких як темперамент, вік, сімейні відносини, діяльність, спілкування з однолітками тощо, діти можуть проявляти наступну агресивну поведінку:

- негативізм до всього навколо та самого себе;
- образа в будь яких проявах;
- фізична агресія;
- вербальна агресія;
- непряма або пряма агресія;
- роздратованість;
- підозрілість до оточення.

Наш дослідницький інтерес до теми дослідження пов'язаний із гендерною детермінацією появи та проявів агресії в підлітковому віці. Ми проаналізували, що стать і гендер – це не одне й те саме поняття. За гендерними особливостями поведінки жінки не виявляють агресії на публіці через вплив стереотипів. Агресія

частіше зустрічається серед чоловіків, адже чоловіки є представниками сильної частини людства, такі прояви їх не ганьблять. У свою чергу жінки, які поведуться агресивно по відношенню до чоловіків, можуть відчувати засмучення і сором.

Результати теоретичного аналізу предмету нашого дослідження, дозволяють спрогнозувати статеві особливості підлітків, і відповідно будуть зосереджені на емпіричному дослідженні, а результати будуть викладені в другому розділі роботи.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

2.1 Характеристика психо-діагностичних засад дослідження

Розглядаючи теоретичний аналіз вивчення статевих особливостей агресії в підлітковому віці, нами було проведено емпіричне дослідження щодо визначення впливу статевих ознак на прояв агресії.

Відповідно, основними завданнями нашого дослідження були:

1. провести теоретичний аналіз психологічних особливостей у підлітковому віці та вивчити феномен агресії та її види;
2. з'ясувати на теоретичному рівні гендерний аспект розвитку емоційної сфери дітей підліткового віку;
3. вибрати психодіагностичні методи та визначити їх роль у вивченні предметів дослідження;
4. емпірично дослідити гендерний аспект агресії серед підлітків; розробити рекомендації щодо профілактики гендерно обумовленої підліткової агресії.

Стосовно першого завдання слід зазначити, що оскільки метою нашого дослідження було визначення гендерних ознак агресії в підлітковому віці, першим методом було визначення маскулінності-фемінності Сандри Бем (1974) (Додаток А), що нам допомагає діагностувати психологічну стать і визначити ступінь андрогінності, маскулінності та фемінності особистості.

Анкета містить 60 тверджень (якості), на кожне з яких респондент відповідає «так» чи «ні», таким чином оцінюючи наявність чи відсутність цих якостей. Анкету також можна використовувати у формі експертного рейтингу. У цьому випадку

оцінку респондентів за вираженими якостями здійснюють компетентні судді – люди, які добре знають респондентів.

Кожна відповідь, що відповідає ключу, отримує один бал. Тоді показники жіночності (F) і маскулінності (M) визначаються за формулою:

$$F = (\text{сума балів за фемінність}): 20 \quad M = (\text{сума балів за маскулінність}): 20$$

Базовий індекс IS визначається як: $IS = (F - M) \text{ к } 2322$. Якщо значення індексу IS знаходиться в діапазоні від -1 до +1, робиться висновок про андрогенність. Якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), робиться висновок про маскулінність, а якщо індекс більше +1 ($IS > 1$) - про фемінність. При цьому, якщо $IS < -2,025$ - ми говоримо про виражену маскулінність, а якщо $IS > +2,025$ - ми говоримо про виражену фемінність. За результатами Сандра Бем виділила вісім типів гендерних ролей. Вона ввела поняття «андрогінного типу».

Андрогінність – це явище, в якому людина виражає як жіночі, так і чоловічі риси.

С. Бем характеризує види гендерних ролей так:

- чоловіки маскулінного типу (енергійні, нечутливі, амбітні);
- жінки маскулінного типу (наділені сильною волею, схильні до конкуренції з чоловіками і шукають своє місце в професії, суспільстві);
- чоловіки фемінного типу (чутливі, цінують людські стосунки та духовність, вони зазвичай творчі).

Маскулінність — це перелік характеристик, рис, поведінки та ролей, які характерні для чоловічої статі.

За словами І. Кона: «Маскулінність – це те, що слід додати до анатомії чоловіка, щоб отримати чоловічу гендерну роль» [19].

Маскулінність часто асоціюється з такими якостями, такими як цікавість, схильність до ризику, незалежність, здатність досягати і активність. Що стосується

внутрішнього світу чоловіка, то на відміну від жінки він вважається більш систематичним і впорядкованим. Негативними характеристиками маскулінності є авторитарність, надмірний раціоналізм, агресивність і брутальність [27].

Фемінність – це риса особистості, що характеризується узгодженням жінки з її психологічною статтю, дотриманням жіночих гендерних ролей, типовою жіночою поведінкою, установками та цінностями. Жіночність може бути пов'язана з такими якостями, такими як чутливість, симпатія, емоційність, м'якість і комунікативні навички. Фемінна жінка більш вразлива, практична, безпосередня і пасивна, жінка, в якій жіночність не домінує [27].

За допомогою другого методу «Опитувальник А. Бас і А. Дарка» (коротка адаптація для дітей і підлітків за Г.А.Цукермана) сприяла діагностиці ознак ворожості у підлітків (Додаток Б). Ця анкета була розроблена для того, щоб з'ясувати рівень агресивності респондентів. Анкета складається з 40 запитань, на які респондент має повинен відповісти «+» або «-».

А. Басс, прийнявши певні настанови від своїх попередників, розділив поняття агресивності та ворожості і визначив останні як: «... реакції, що викликають негативні емоції та негативні оцінки людей і подій». Щоб розробити власний опитувальник, який розрізняє агресивні та ворожі висловлювання, А.Басс і А.Дарки відокремили типи реакцій, опис яких представлено нижче.

1. Фізична агресія - застосування фізичної сили проти іншої людини.
2. Вербальна агресія - вираження негативних почуттів через форму крику і через зміст словесних відповідей (лайка, погрози).
3. Непряма агресія – обхідна агресія, спрямована на іншу людину або на ситуацію.
4. Роздратування - готовність проявити негативні почуття при найменшій травмі (грубість, запалення).
5. Образа – ненависть і заздрість до інших за уявні та реальні вчинки.

6. Негативізм - протилежна дія від пасивного опору до активної боротьби проти існуючих звичаїв і законів.

7. Провина - виражає каяття і переконання суб'єкта в тому, що він погана людина, яка творить зло.

8. Сумнів - від недовіри та обережності до людей до переконання, що інші вигадують речі і шкодять людям.

Анкета заснована на наступних принципах:

- питання сформульовані таким чином, щоб мінімізувати вплив громадського схвалення відповіді на запитання;

- запитання можуть стосуватися лише одного типу агресії.

При обробці результати ми враховуємо, що індекс ворожості включає шкали 5 і 6, а індекс агресивності (прямої та мотиваційної) – шкали 1, 3, 7. Нормою агресивності є значення її індексу, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості - $6,5-7 \pm 3$. Звертається увага на можливість досягнення певного значення, що показує ступінь агресії.

На думку Є.І.Рогового, значення показників ворожості та агресивності дорівнює сумі складових їх шкал. Де Ворожість це суміш підозрілості та образи, а агресивність – сукупність роздратування, вербальної агресії та фізичної агресії.

На думку А.А.Хвана і співавторів, значення цих показників дорівнює середньому арифметичному компонентів (оскільки максимальний рівень у всіх випадках дорівнює 100 умовним балам):

$$\text{Ворожість} = (\text{підозра} + \text{образа}) / 2$$

$$\text{Агресія} = (\text{роздратування} + \text{вербальна агресія} + \text{фізична агресія}).$$

А.А. Хван та співавтори пропонують дещо складнішу схему. Початкові результати по кожній шкалі слід помножити на коефіцієнт, який має на меті довести максимальне значення по кожній шкалі до 100 балів.

Із раніше зазначеного, вербальна, фізична і непрямая агресія разом складають сукупний індекс агресивних реакцій, а підозрілість і образа є індексом ворожості.

Використовуючи цей метод, важливо пам'ятати, що агресію як акт поведінки та агресивність як рису особистості можна розуміти в контексті психологічного аналізу мотиваційної потрібної сфери особистості. Тому анкета А.Басса та А.Дарки варто використовувати в поєднанні з іншими техніками.

Для визначення агресії у стосунках з однолітками використовувався третій метод «А. Тест Ассінджера» (Додаток Б). Тест А.Ассінгера дає можливість зрозуміти рівень коректності в спілкуванні та стосунках. Тест складається з 20 питань, респондент повинен вибрати одну правильну відповідь із запропонованих.

Інтерпретація методики розраховується за принципом: за першу відповідь – 1 бал, за другу – 2 бали, за третю – 3 бали.

Якщо респондент набрав *45 і більше балів* - Ви занадто агресивні, часто невірноважені і грубі з іншими. Ви сподіваєтеся досягти вищого лідерства, покладаючись на власні методи, досягаючи успіху та жертвуючи інтересами інших. Тож ви не дивуєтесь ворожості ваших колег, але принаймні намагайтеся їх за це покарати. *36-44 бали* - Ви помірно агресивні, але досить успішні в житті, тому що вистачаєте впевненості в собі. *35 та менше* - Ви занадто спокійні через невпевненість у собі.

Базою нашого емпіричного дослідження була Київська загальноосвітня школа І-ІІІ ступеню №280. В досліді взяли участь 40 осіб віком від 13 до 17 років, 20 – жіночої статі та 20 – чоловічої. Дослідження відбувалось в онлайн – форматі у вигляді індивідуального опитування.

Емпіричне дослідження предмету диплому відбулось в два етапи. Метою першого етапу було проведення теоретичного аналізу проблеми дослідження. На другому етапі проводилася підготовка до емпіричного дослідження, діагностики гендерних ознак агресивної поведінки серед дітей підліткового віку та аналіз

результатів. Усім опитаним були надіслані запропоновані методики з інструкцією та бланки відповідей.

У розділі 2.2 наведено результати констатувального дослідження шляхом проведення емпіричного дослідження гендерних особливостей агресивності в підлітковому віці та запропоновано результати їх математичної обробки.

2.2. Результати констатувального дослідження

Задля виявлення взаємної залежності між проявами агресивності серед підлітків та гендерними особливостями, ми провели інтерпретацію та аналіз отриманих результатів.

За результатами першого методу (маскулінність-фемінність) було визначено, що у хлопців та дівчат в майже однаковій мірі виражається андрогінність, Показник фемінності у хлопців був незначним. У дівчат – 25% респондентів були фемінними, інші 75% були андрогінними, відсоток маскулінності був занадто низьким, тому не враховувався. Маскулінність у хлопців склала 35%, що виявилось більше за показник фемінності у дівчат. Андрогенність серед хлопців склала 65%. Кількісні показники результатів використання цієї методики наведені на рисунку 2.2.1.

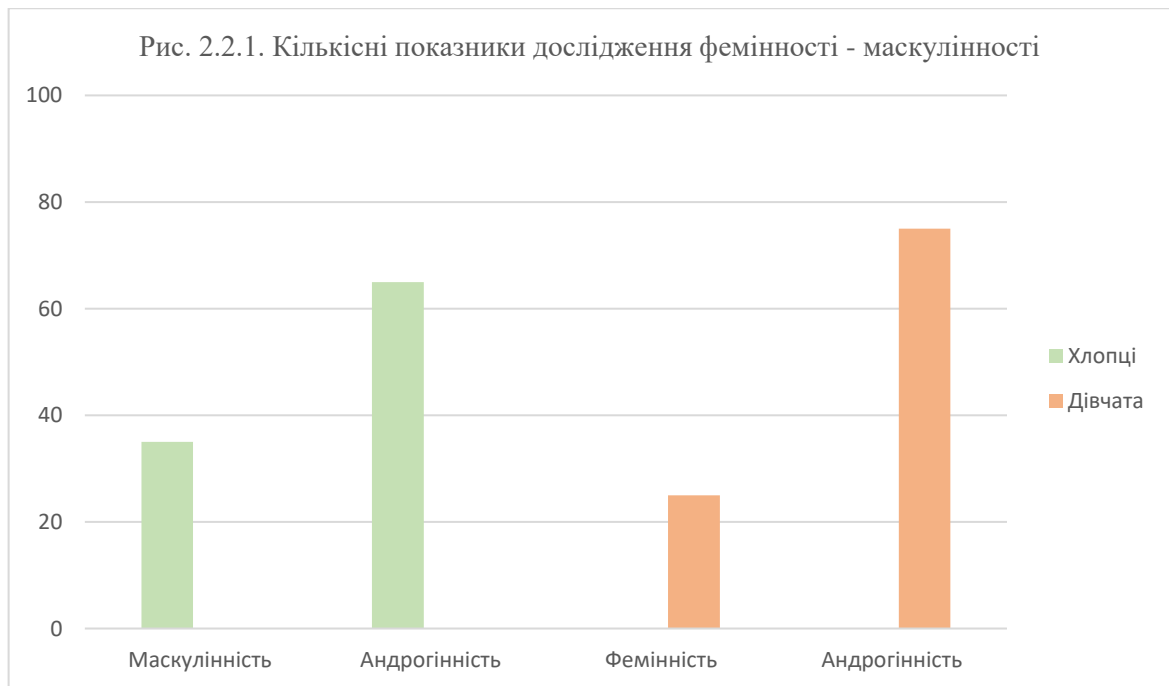

Рис. 2.2.1. Кількісні показники дослідження фемінності-маскулінності

Як зазначено в розділі 2.1, андрогінність — це наявність у людини як чоловічих, так і жіночих рис, які можуть бути різними. Психологічна андрогінність проявляється в поведінці, її можна знайти у високих оцінках за шкалами фемінності та маскулінності, таким є образ андрогінності, що проявляється у появі поєднання чоловічих і жіночих характеристик. Згідно з науковими джерелами, андрогінні особи можуть почуватися безпечніше як незалежні та енергійні, так і як сердечні, ніжні та ніжні залежно від ситуації, а отже, більш гнучкі в різних ситуаціях [2].

Андрогінність є скоріше психосоціальною, ніж фізіолого-анатомічною характеристикою, тому андрогінність може бути гендерною особливістю підлітків, оскільки не відповідає біологічній статі і може виражатися в різних відсотках маскулінності та фемінності серед дівчат і хлопців.

Ми використали анкету А. Басса і А. Дарка (другий метод) для діагностики ознак підліткової ворожості. Кількісні показники діагностики ворожості у юнаків-підлітків наведено на рисунку 2.2.2, у підлітків-дівчат на рисунку 2.2.3.

Результати за вказаною методикою серед хлопців були наступні:

- 1) за шкалою «фізична агресія» 5 балів набрали 6 чоловік (30%), 4 бали – 6 хлопців (30%), 3 бали – 5 хлопців (25%), 2 бали – 1 хлопець (5%), 1 бал – 1 хлопець (5%) та 0 балів також 1 хлопець (5%).
- 2) за шкалою «непряма агресія» 5 балів ніхто не набрав, 4 бали було у 6 хлопців (30%), 3 бали у 5ти (25%), 2 бали у 3х (15%), 1 бал набрали 3 хлопців (15%), 0 балів теж 3 опитаних (15%).
- 3) за шкалою «роздратування» 5 балів набрали 3 (15%), 4 бали 5ро (25%), 3 бали – 7 хлопців (35%), 2 бали – 3 (15%), 1 бал - ніхто та 0 балів у 2х (10%).
- 4) за шкалою «негативізм» 5 балів набрали 5 осіб (25%), 4 бали – 4 хлопця (20%), 3 бали – 4 хлопця (20%), 2 бали – у 3х (15%), 1 та 0 балів набрали по 2 хлопці (по 10% на бал).
- 5) за шкалою «образливість» жоден хлопець не набрав 5 та 4 бали, 3 бали було у 2х (10%), 2 бали у 10 (50%), 1 бал у 6 (30%) та 0 балів у 2х (10%).
- 6) за шкалою «підозрілість» 5 балів набрав 1 хлопець (5%), 4 бали у чотирьох (20%), 3 бали у 4 також (20%), 2 бали – 6 (30%), 1 бал у 4 (20%) та 0 у одного (5%).
- 7) за шкалою «вербальна агресія» 5 балів вийшло у 2х (10%), 4 – у 6 (30%), 3 бали набрали четверо (20%), 2 бали у 4х (20%), 1 – 4 (20%), 0 балів жоден не набрав.
- 8) за шкалою «почуття провини» ніхто не набрав 5 балів, 4 бали було у 5ти (25%), 3 бали у 6ти (30%), 2 бали у 5ти (25%), 1 набрали троє (15%), та 0 у одного (5%).

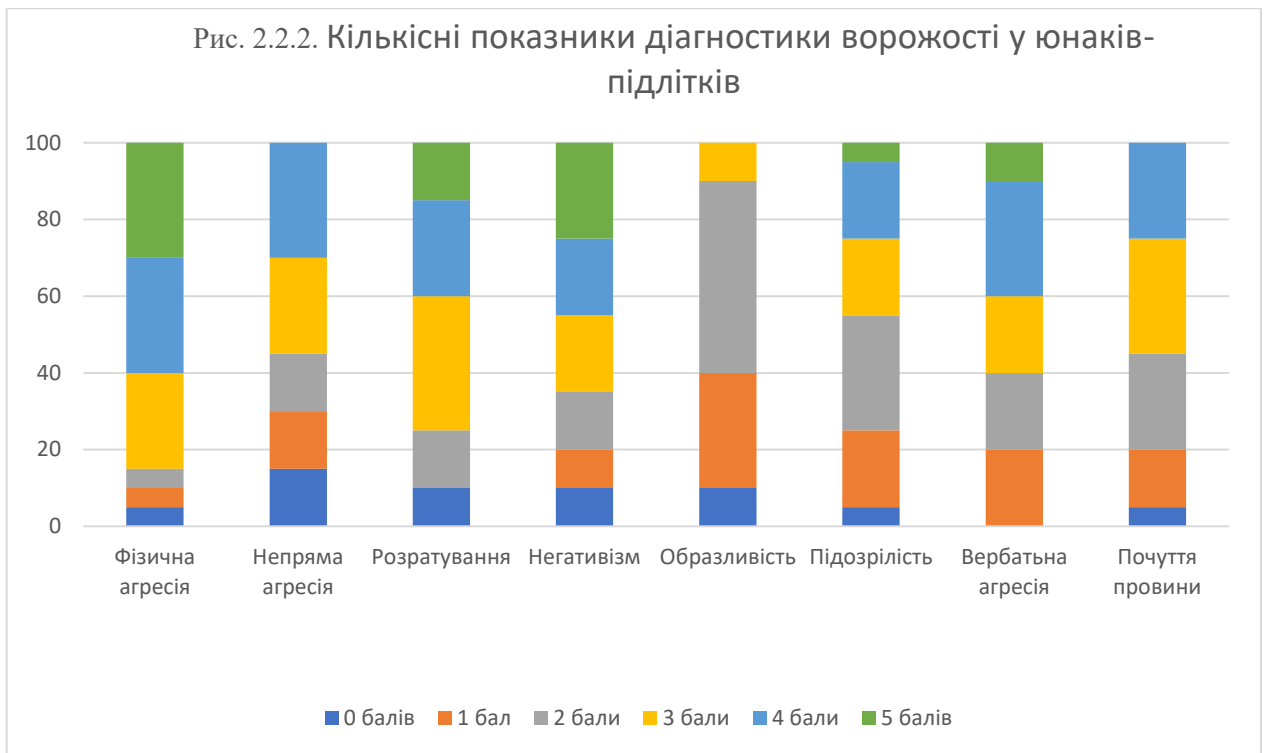

Рис. 2.2.2. Кількісні показники діагностики ворожості у юнаків-підлітків

Результати за вказаною методикою серед дівчат:

- 1) за шкалою «фізична агресія» 5 балів набрали двоє (10%), 4 бали – 6 дівчат (30%), 3 бали – 7 дівчат (35%), 2 бали – 1 дівчинка (5%), 1 бал – двоє (10%) та 0 балів також двоє (10%).
- 2) за шкалою «непряма агресія» 5 балів набрало 2 дівчинки (10%), 4 бали було у 2 дівчат (10%), 3 бали у 9ти (45%), 2 бали у 5ти (25%), 1 бал набрала одна (5%), 0 балів теж одна дівчинка (5%).
- 3) за шкалою «роздратування» 5 балів набрали 2 (10%), 4 бали 11 дівчат (55%), 3 бали – 6 дівчат (30%), 2 бали – жодна (0%), 1 бал – 1 дівчина (5%) та 0 балів жодна (0%).
- 4) за шкалою «негативізм» 5 балів набрали 3 особи (15%), 4 бали – 8 дівчат (40%), 3 бали – 3 дівчини (15%), 2 бали – одна (5%), 1 бал – троє (15%) та 0 балів набрали 2 дівчинки (10%).

- 5) за шкалою «образливість» 5 балів набрала 1 дівчинка (5%), 4 бали – дві (10%), 3 бали було у 7х (35%), 2 бали у 4х (20%), 1 бал у 3х (15%) та 0 балів у 3х (15%).
- 6) за шкалою «підозрілість» 5 балів ніхто не набрав, 4 бали у двох (10%), 3 бали у 8ми (40%), 2 бали – 5 (25%), 1 бал у 2х (10%) та 0 у трьох (15%).
- 7) за шкалою «вербальна агресія» 5 балів вийшло у однієї (5%), 4 – у 3х (15%), 3 бали набрали шестеро (30%), 2 бали у 5х (25%), 1 – 3 (15%), 0 балів у двох (10%).
- 8) за шкалою «почуття провини» лише одна респондентка набрала 5 балів (5%), 4 бали було у 6х (30%), 3 бали у 4х (20%), 2 бали у 3х (15%), 1 бал набрали п'ятеро (25%), та 0 у однієї (5%).

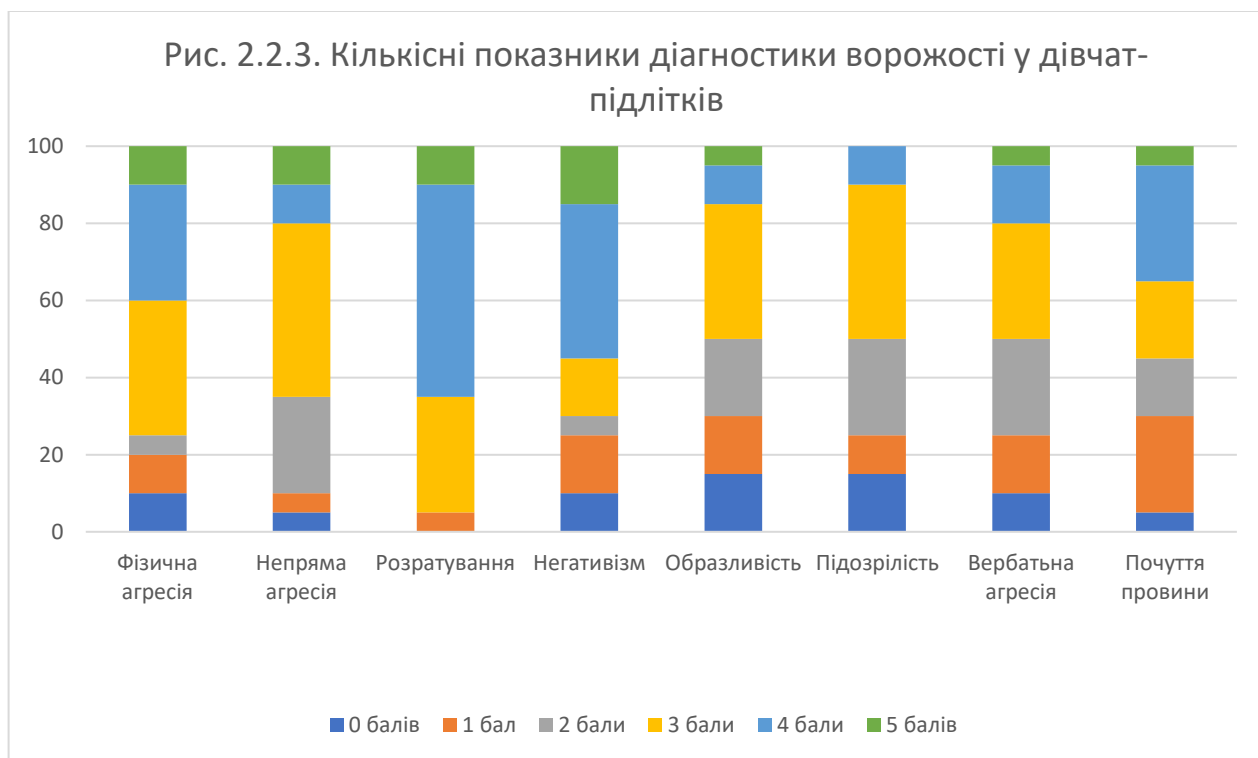

Рис. 2.2.3. Кількісні показники діагностики ворожості у дівчат-підлітків

Діаграми на рис. 2.2.2 та 2.2.3 порівнюють характеристики ворожості між підлітками за всіма шкалами. За шкалою фізичної агресії видно, що однакова

кількість дівчат і хлопців досягли високих оцінок, за шкалою непрямой агресії дівчата дещо вищі за хлопців, тобто дівчата частіше виявляють непрямую агресію. За шкалою роздратування ми бачимо, що більшість дівчат дратуються більше. Що стосується прояву негативу, то знову ж таки, більший відсоток дівчат має вищі бали. Шкала образи становить максимальну оцінку для хлопчиків за цією шкалою 3 бали, для дівчаток 5 балів, хоча набрала невелика кількість респондентів. Тобто образливість більше притаманна дівчатам. За шкалою підозрілості можна помітити, що хлопчики більш схильні до цього, ніж дівчата. Вербальна агресія: респонденти-чоловіки набрали високі бали, жоден з респондентів не набрав 0 балів, жінки мали більший відсоток де взагалі не могли бути вербально агресивними, або коливалися від 2 до 3 балів. Почуття провини: різниця невелика, але дівчата здатні відчувати її трішки більше, про що свідчать результати використання методики.

Третій метод досліджування — тест А.Ассінгера для визначення агресивності у стосунках з однолітками. Кількісні показники результатів методу наведені на рисунках 2.2.4 та 2.2.5.

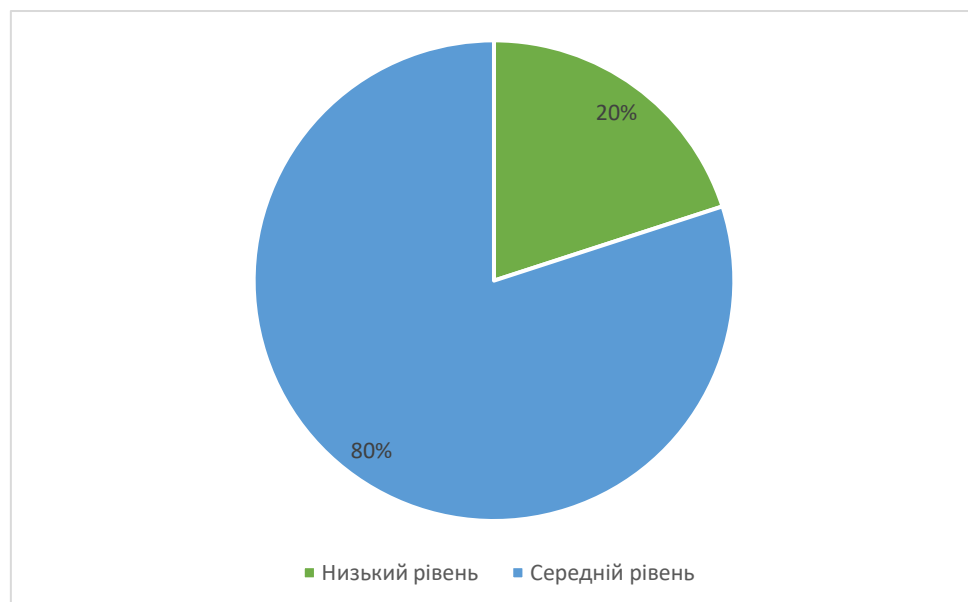

Рис. 2.2.4. Кількісні показники вивчення агресії у стосунках з однолітками (показники хлопчиків)

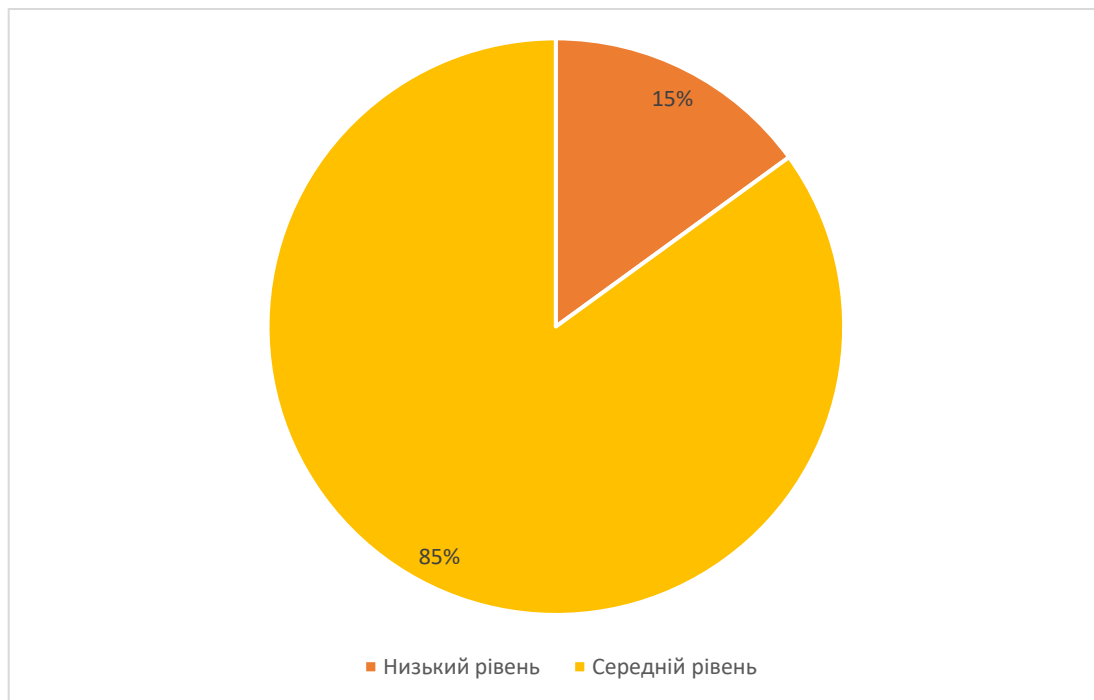

Рис. 2.2.5. Кількісні показники вивчення агресії у стосунках з однолітками (показники дівчаток)

Цей метод діагностував три рівні агресії у стосунках: низький, середній і високий. Показники на рис. 2.2.4 і 2.2.5 показують, що жоден з респондентів чоловічої статі не показав високий рівень, тоді як 80% респондентів мають середній рівень агресії у стосунках і 20% – низький. Для дівчат: 85% респондентів мають середній рівень, а 15% низький рівень агресії у стосунках з однолітками. Ми бачимо, що показники за цією методикою не мають суттєвої різниці між представниками обох груп. Ми зафіксували 80% хлопців і 85% дівчат, які демонструють середній рівень агресії у стосунках.

З метою визначення співвідношення між показниками фемінності та маскулінності з показниками ворожості та агресивності за методикою С.Бем, А.Басса і А.Дарки, А.Ассінгера, ми провели математичну обробку результатів. Для визначення нормальності розподілу ми використовували критерій Колмагорова-

Смірнова, потім використовували нормальний розподіл даних за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Пірсона.

На рисунку 2.2.6 наведені результати кореляційного аналізу.

		Агресивність	Образливість	Підозрілість	Вербальна агресія	Почуття провини	Маскулінність	Фемінність
Агресивність	Корреляція Пірсона	1	,175	,011	,360*	-,007	,281	-,219
	Знач.(2-сторон)		,281	,948	,023	,968	,079	,174
	N	40	40	40	40	40	40	40
Образливість	Корреляція Пірсона	,175	1	,190	-,039	,355*	-,227	,308
	Знач.(2-сторон)	,281		,239	,812	,025	,159	,053
	N	40	40	40	40	40	40	40
Підозрілість	Корреляція Пірсона	,011	,190	1	,046	,249	-,231	,009
	Знач.(2-сторон)	,948	,239		,777	,121	,152	,958
	N	40	40	40	40	40	40	40
Вербальна агресія	Корреляція Пірсона	,360*	-,039	,046	1	-,155	,190	-,261
	Знач.(2-сторон)	,023	,812	,777		,338	,241	,104
	N	40	40	40	40	40	40	40
Почуття провини	Корреляція Пірсона	-,007	,355*	,249	-,155	1	-,194	,145
	Знач.(2-сторон)	,968	,025	,121	,338		,231	,373
	N	40	40	40	40	40	40	40
Маскулінність	Корреляція Пірсона	,281	-,227	-,231	,190	-,194	1	-,515**
	Знач.(2-сторон)	,079	,159	,152	,241	,231		,001
	N	40	40	40	40	40	40	40
Фемінність	Корреляція Пірсона	-,219	,308	,009	-,261	,145	-,515**	1
	Знач.(2-сторон)	,174	,053	,958	,104	,373	,001	
	N	40	40	40	40	40	40	40

Рис. 2.2.6 Кореляційний зв'язок співвідношення маскулінності та фемінності з агресією та ворожістю

Аналізуючи результати, отримані статистичним методом кореляції (див. рисунок 2.2.6), варто зазначити, що серед показників методик є: «Діагностика особливостей прояву ворожості підлітків» А.Басса і А.Дарки та А. Тест А.Ассінгера для визначення кореляцій агресії ми зафіксували зв'язок в межах статистичної значущості $p \leq 0,05$. Кореляційні зв'язки визначали за шкалами агресивності та вербальної агресії, образливості та відчуття провини.

Використовуючи ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена, де тип розподілу відрізнявся від нормального, ми співвіднесли шкали жіночності та маскулінності зі шкалами фізичної агресії, непрямой агресії, дратівливості та негативізму. Графічне зображення результатів кореляційних досліджень показано на рис. 2.2.7

			Фізична агресія	Непряма агресія	Роздратування	Негативізм	Маскулінність	Фемінність
ро Спирмена	Фізична агресія	Коефіцієнт кореляції	1,000	,178	,163	,072	,323*	-,223
		Знч. (2-сторон)	.	,271	,315	,659	,042	,167
		N	40	40	40	40	40	40
	Непряма агресія	Коефіцієнт кореляції	,178	1,000	,183	,353*	-,025	,184
		Знч. (2-сторон)	,271	.	,257	,026	,879	,256
		N	40	40	40	40	40	40
	Роздратування	Коефіцієнт кореляції	,163	,183	1,000	,226	-,078	,146
		Знч. (2-сторон)	,315	,257	.	,161	,632	,370
		N	40	40	40	40	40	40
	Негативізм	Коефіцієнт кореляції	,072	,353*	,226	1,000	,139	-,077
		Знч. (2-сторон)	,659	,026	,161	.	,393	,637
		N	40	40	40	40	40	40
	Маскулінність	Коефіцієнт кореляції	,323*	-,025	-,078	,139	1,000	-,583**
		Знч. (2-сторон)	,042	,879	,632	,393	.	,000
		N	40	40	40	40	40	40
	Фемінність	Коефіцієнт кореляції	-,223	,184	,146	-,077	-,583**	1,000
		Знч. (2-сторон)	,167	,256	,370	,637	,000	.
		N	40	40	40	40	40	40

Рис. 2.2.7. Кореляційний зв'язок маскулінності з фізичною агресією

Як бачимо на рис. 2.2.7, існує двостороння позитивна кореляція між маскулінністю та фізичною агресією на рівні 0,05 (95%), що дає розуміння більшої схильності до фізичної агресії, ніж андрогенна та фемінна.

2.3 Рекомендації щодо проведення дослідження гендерних особливостей прояву агресивності серед підлітків

Знання факторів, що викликають появу агресивної поведінки у підлітків, дозволяє виробити комплекс методів, спрямованих на її попередження, а також формування навичок емоційної саморегуляції та ефективного спілкування.

При створенні психокорекційної програми необхідно враховувати основні вікові особливості агресії, зокрема такі, як відсутність контролю над своїми емоціями, що характеризується високим рівнем особистісної тривожності.

На основі результатів, отриманих під час дослідження, ми пропонуємо батькам та вчителям рекомендації щодо подолання підліткової агресії, оскільки вони знаходяться в зоні найбільшого впливу на підлітка.

Завжди слід враховувати інтереси підлітка, дозволяти йому вирішувати та проявляти ініціативу. Оскільки сім'я є першим прикладом, який безпосередньо бачить підліток, необхідно знизити рівень агресії в ній, аналізуючи стосунки з партнером і виявляючи можливі причини її прояву. Підлітки повинні займатися спортом, тому що це спрямовує їх енергію в потрібне русло. Перш за все, батьки повинні бути для своєї дитини наставником, який вислухає і допоможе в будь-якій справі. Для підлітків важливо відчувати себе згуртованими та схваленими, тому ми заохочуємо їх частіше хвалити, щоб вони мали впевненість у собі.

Для подолання агресії в підлітковому віці педагогам рекомендується використовувати такі прийоми і вправи в роботі з учнями.

Першим і найважливішим правилом життя людини є дихання, тобто насичення організму киснем. Це дуже простий метод подолання агресії та тривоги, який називається *діафрагмальним диханням*.

Вам потрібно покласти руку на живіт і груди, щоб контролювати, якою частиною тіла ви дихаєте. При вдиху живіт слід накачати повітрям – це показник глибокого дихання. На швидкості від одного до чотирьох слід повільно вдихнути, потім затримати дихання на 3-4 секунди і видихнути на 3-4 секунди і знову затримати дихання. Це дуже проста вправа, яку слід виконувати кілька разів, поки напруга не спадає. Для більшого ефекту на початку можна поставити своїм відчуттям оцінку від одного до десяти, а під час вправи спостерігати, як вона зменшується, і працює, поки не впаде вдвічі або більше.

Ми рекомендуємо наступну методику подолання агресії у підлітків за допомогою *техніки постукування*. Її суть полягає в постукуванні пальцями по певних точках тіла.

Також на початку вправи радимо оцінити свою агресивність від одного до десяти. Хід виконання: спочатку постукати кінчиками пальців обох рук по середині голови кілька секунд; потім перейдіть до лобової частки, або області над бровами; потім підійдіть до скроні, виконуйте всі дії обома руками одночасно; наступна зона, в якій виконуємо постукування - під очима кожен зону необхідно виконувати протягом декількох секунд; потім доведеться постукати під носом; потім посередині підборіддя; потім доведеться перейти до ключиці на всю довжину; наступна зона - під пахвами по черзі то нижче однієї, то нижче іншої; наступна так звана «зона карате», яка розташована збоку від долоні, треба знайти середину і постукати кілька секунд; останньою зоною є кінчики пальців на обох руках, необхідно по черзі постукати пальцями то однієї, то іншої руки. Таку техніку слід виконувати тричі, поки прояв агресії не зменшиться хоча б вдвічі.

Існує більш проста і швидка *техніка «Метелик»*.

Тут задіяна лише одна зона постукувань. Для початку потрібно схрестити обидві долоні, тримаючи великі пальці разом; наступний і останній крок — покласти пальці на ключицю і постукати, поки рівень збудження не зменшиться. Щоб побачити результат цих та всіх інших вправ на подолання різних почуттів, ми рекомендуємо спочатку оцінити емоцію чи відчуття, на які безпосередньо спрямована робота.

Висновки до другого розділу

У другій частині роботи описано організаційно-методологічні складові емпіричного дослідження, діагностика гендерної специфіки агресії в підлітковому віці, аналіз та інтерпретація результатів, практичні рекомендації підліткам щодо подолання агресії.

Завдяки нашому дослідженню ми можемо зробити наступні висновки щодо другої частини цього дослідження.

1) Аналіз результатів обсерваційного експерименту показує, що за методикою Сандри Бем «Жіночність-маскулінність», яка спрямована на визначення статі, отримано такі результати: відсоток маскулінності серед обстежених хлопчиків становив – 35%; андрогінність серед хлопчиків – 65%; фемінність серед опитаних дівчат – 25%; андрогінність – 75%. Показники жіночності у хлопчиків і маскулінності у дівчат незначні, але виявлені.

2) Виходячи з результатів, ми бачимо, що стать не впливає на прояв ворожості у підлітків. За кожною з восьми шкал у методиці А. Басса і А. Дарко дівчата і юнаки набрали майже однакову кількість балів, найчастіше і агресивніше у дівчат і юнаків проявляється у формі фізичної агресії, опосередковано, дівчата – в роздратуванні, негативізм в обох групах, дівчата – в образах, хлопчиків – в сумнівах. Найнижчі оцінки мають вербальна агресія та почуття провини.

3) За результатами методики визначення агресії у стосунках з однолітками як у дівчат, так і у хлопців показники майже однакові. Жоден із респондентів не мав високого рівня агресивності, серед дівчат 85% мають середній рівень, 15% – низький, а 80% серед хлопців – середній, а 20% – низький.

Ці результати також свідчать про те, що стать істотно не впливає на прояв агресії у стосунках.

4) Аналізуючи результати емпіричного дослідження, можна зробити висновок, що кореляція між гендером та агресією існує, двостороння позитивна та достовірна з 0,05 (95%).

5) Наші рекомендації дозволяють вам заспокоїтися, зрозуміти та знизити рівень та інтенсивність агресивної поведінки підлітків.

ВИСНОВКИ

Метою нашої роботи було вивчення гендерних особливостей сучасної підліткової агресії, що призвело до поставлених завдань.

1. Анатомо-фізіологічні зміни в організмі починаються в підлітковому віці. Підлітки стають більш чутливими і вразливими до всього, що їх оточує. У цей період відбувається перехід від дитинства до дорослості, що викликає підліткову кризу. Причини кризи – зміна виду діяльності людини, поява власної життєвої позиції, нових обов'язків. У підлітків відбувається зміна провідних переживань, що вважається критерієм кризи психічного розвитку.

2. Агресивність та агресія являються структурними одиницями особистості, агресія – це поведінка, яка має на меті заподіяти фізичну чи психологічну шкоду комусь чи чомусь. Існує два види агресії: пряма і непряма.

В свою чергу агресивність є вродженою рисою і вважається рисою, яка проявляється в негативному ставленні до людського світу, і має причини для свого виникнення. У підлітковому віці прояв агресії є більш інтенсивним і частим, що пояснюється більшою вразливістю підлітків. Причини агресії підлітків і людей взагалі можуть бути з дитинства, коли не були задоволені їх основні потреби, а також як наслідування поведінки оточуючих.

3. «Стать» і «гендер» не є тотожними поняттями, оскільки гендер є соціально-психологічною ознакою, а стать – біологічною. Що стосується статевих ознак агресивних проявів, то реакція оточуючих, коли чоловік веде себе агресивно, буде більш лояльною, ніж при агресивній жінці. Відповідно до гендерних стереотипів, агресивна поведінка для жінки неприпустима. Чоловічий тип характеризується проявом агресії від природи. У період статевого дозрівання через невідповідність статевого дозрівання, загального розвитку та соціального дозрівання підлітки можуть реагувати по-різному. У людини формується новий тип поведінки, характерний для дорослих.

4. Для вивчення предмета ми обрали психодіагностичні методики. За методом С.Бема «маскулінність-фемінність» визначається гендер підлітків; досліджено можливі характеристики ворожості при обробці результатів анкети А.Басса та А.Дарки; визначали рівень агресивності у стосунках з однолітками за допомогою тесту А.Ассінгера.

5. Ми дослідили, що існує кореляція між маскулінністю та фізичною агресією, що означає, що чоловіча особистість більш схильна до цього типу агресії. Більшість наших респондентів були андрогенами. Ми виявили, що стать не впливає на агресію. За отриманими показниками видно, що юнаки та дівчата виявляють агресію в однаковій мірі, типи її прояву також однакові, лише три шкали відрізняються.

6. За допомогою наданих нами рекомендацій щодо подолання агресії підлітки можуть швидко та ефективно впоратися з її виникненням і продовжувати застосовувати запропоновані методи для зниження інтенсивності всіх інших негативних почуттів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. https://stud.com.ua/82700/psihologiya/opituvalnik_bassa_darki
2. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
3. Алпатова О. В. Вікова психологія: конспект лекцій / О. В. Алпатова. – К.: НАУ, 2007.
4. Андрєєва Г. М., Богомолова Н. М., Петровська О. Зарубіжна соціальна психологія ХХ століття: Теоретичні підходи: навчальний посібник для ВНЗ. М.: Аспект Прес, 2001. 288 с.
5. Берковіц Леонард. Агресія: Причини, наслідки та контроль / Берковіц Леонард; Леонард Берковіц. - СПб. : Прайм-Евროзнак, 2002;: Нева;: ОЛМА-Прес
6. Берн, Шон Меган. Гендерна психологія: Секрети психології чоловіка і жінки / Берн Шон Меган; Шон Берн. - 2-е міжнар. вид. - СПб. : Прайм-Евроснак: Нева: ОЛМА-Прес, 2002. - 318 с. : Іл. - (Секрети психології).
7. Бреслав Г. М. Психологія емоцій. 2004.
8. Вікова психологія: навч. посібник / О. В. Алпатова. – К. : НАУ, 2017. – 140 с.
9. Волков Борис Степанович. Психологія підлітка: [Психологія розвитку]: навч. посібник / Волков Борис Степанович. - М.: Пед. про-во Росії, 2001.
10. Грінберг Дж. Управління стресом. М.; СПб., 2002.
11. Дитяча агресія [Електронний ресурс] . Режим доступу: 12.03.2013 : <<http://bukvar.su..>> - Загол. з екрану. – Мова укр..
12. Зимелева З.А. Агресивна поведінка молодших школярів та особистість батьків // Психологічна наука й освіта.- 2001. - № 4;
13. Ізард К. Психологія емоцій. СПб., 2000.
14. Кириленко Т. С. Пошук гармонії: емоційні переживання та стани особистості (вчинкові-орієнтований підхід). К., 2004.
15. Кириленко Т.С. Емоційне самопізнання особистості: переживання та стани // Психологія у ХХІ столітті: перспективи розвитку. Матер. VI Костюківських читань: В 3 т. К., 2003. Т. 2.
16. Кириленко Т.С. Психологія спорту. Регуляція психічних станів: Навч. Посібник. К., 2002.

17. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості – К.: «Либідь», 2007. – 156 с.
18. Козырева, Е.В. Влияние маскулинности – фемининности на проявление ауто– и гетероагрессии : учебное пособие /Е.В. Козырева. - СПб.: прайм–ЕВРОЗНАК, 2007. – 302 с. ;
19. Кон І.С. Сексуальна культура ХХІ віку / І.С. Кон // Педагогіка. –2003. - №4. – С. 3 – 15.
20. Кравчук С.Л. Особливості агресивних проявів особистості в залежності від її гендерної ролі / С.Л. Кравчук Психологія: Зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К. 2000. - Вип. 3 (10). - С. 87-92.
21. Кукурудза Т. (2014). Причини виникнення підліткової агресії. Social Work and Education, № 1, С. 76-81. Джерело: <http://journals.uran.ua/swe/article/view/67775>
22. Кулагіна І. Ю. Вікова психологія: повний життєвий цикл розвитку людини: навч. посібник / І. Ю. Кулагіна, В. Н. Коллюцкий. – М.: ТЦ «Сфера», 2004.
23. Кульчинська О. І. Емоційна та інтелектуальна поведінка. К., 2003.
24. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч. посібник / В. П. Кутішенко. – К.: ЦНЛ, 2005. – С. 5-14.
25. Лоренц, Конрад. Агресія: (так зване "зло") / Лоренц Конрад; Лоренц Конрад; [пер. з нім. Г. Ф. Швейники]. - СПб. : Амфора, 2001. -(Еврика).
26. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія. К., 2000.
27. Мейр Р. Проблема тривоги. М., 2001.
28. Основи теорії гендеру [Текст]: навч.посіб. / В. П. Агєєва, Л. С. Кобилянська, М. М. Скорик та ін. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536с.
29. Практикум з вікової психології: навч. посібник / під ред. Л. А. Головей, О. Ф. Рибалко. – СПб.: Речь, 2002.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Маскулинность-фемининность, BSRI (Сандра Бем)

1. Верящий в себя
2. Умеющий уступать
3. Способный помочь
4. Склонный защищать свои взгляды
5. Жизнерадостный
6. Угрюмый
7. Независимый
8. Застенчивый
9. Совестьливый
10. Атлетический
11. Нежный
12. Театральный
13. Напористый
14. Падкий на лесть
15. Удачливый
16. Сильная личность
17. Преданный
18. Непредсказуемый
19. Сильный
20. Женственный
21. Надежный
22. Аналитичный
23. Умеющий сочувствовать
24. Ревнивый
25. Способный к лидерству
26. Заботящийся о людях
27. Прямой, правдивый
28. Склонный к риску
29. Понимающий других
30. Скрытный

31. Быстрый в принятии решений
32. Сострадающий
33. Искренний
34. Полагающийся только на себя (самодостаточный)
35. Способный утешить
36. Тщеславный
37. Властный
38. Имеющий тихий голос
39. Привлекательный
40. Мужественный
41. Теплый, сердечный
42. Торжественный, важный
43. Имеющий собственную позицию
44. Мягкий
45. Умеющий дружить
46. Агрессивный
47. Доверчивый
48. Малорезультативный
49. Склонный вести за собой
50. Инфантильный
51. Адаптивный, приспособляющийся
52. Индивидуалист
53. Не любящий ругательств
54. Не систематичный
55. Имеющий дух соревнования
56. Любящий детей
57. Тактичный
58. Амбициозный, честолюбивый
59. Спокойный
60. Традиционный, подверженный условностям

«Опитувальник А.Басса та А.Дарки» (скорочена адаптація для дітей та підлітків Г.А.Цукермана) для діагностики особливостей прояву ворожості підлітків

Інструкція: Дорогий друже, слухаючи або читаючи подані нижче твердження, примірай, наскільки вони відповідають твоїй поведінці. На запитання відповідай «Так» або «Ні», поставивши у бланку відповідей відповідно «+» або «-».

Текст опитувальника:

1. Якщо я розсерджуся, я можу ударити кого-небудь.
2. Іноді я дратуюся настільки, що кидаю який-небудь предмет.
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся.
4. Поки мене не попросять по-хорошому, я не виконаю прохання.
5. Мені здається, що доля до мене несправедлива.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за спиною.
7. Я не можу утриматися від суперечки, якщо зі мною не згодні.
8. Якщо мені доводилося когось обманути, я відчував почуття провини.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Мені не раз доводилося битися.
11. Коли я дратуюся, я ляскаю дверима.
12. Іноді люди дратують мене просто своєю присутністю.
13. Я порушую закони і правила, які мені не подобаються.
14. Іноді мене гризе заздрість, хоча я цього не показую.
15. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
16. Я вимагаю, щоб люди шанували мої права.
17. Іноді в голову приходять думки, яких я соромлюсь.
18. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
19. Іноді я виражаю гнів тим, що стукаю по столу.
20. Я часто відчуваю, що можу вибухнути, як порохова бочка.
21. Якщо хтось намагається мною командувати, я йду йому наперекір.
22. Немає людей, яких я б по-справжньому ненавидів.
23. Мене легко образити.
24. Багато людей мені заздять.
25. Якщо я злюся, я можу вилятися.
26. Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини.

27. Якщо не розуміють слів, я застосовую силу.
28. Іноді я хапаю перший предмет, що попався під руку, і ламаю його.
29. Я можу нагруб'янити людям, які мені не подобаються.
30. Коли зі мною розмовляють звисока, мені нічого не хочеться робити.
31. Зазвичай я прагну приховувати погане відношення до людей.
32. Іноді мені здається, що наді мною сміються.
33. Якщо хтось дратує мене, я говорю усе, що про нього думаю.
34. На удар я відповідаю ударом.
35. У суперечці я часто підвищую голос.
36. Я дратуюся через дрібниці.
37. Того, хто любить командувати, я прагну поставити на місце.
38. Я заслуговую на більше похвал і уваги, чим отримую.
39. У мене є вороги, які хотіли б мені зашкодити.
40. Я можу погрожувати, хоча і не збираюся виконувати погрози.

Тест А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках)

Оцінювання агресивності у стосунках

Підкресліть відповідь: I. Чи схильні Ви шукати шляхи до примирення після чергового службового конфлікту?

1. Завжди.
2. Інколи.
3. Ніколи.

II. Як Ви поведетесь у критичній ситуації?

1. Переживаєте внутрішнє кипіння.
2. Зберігаєте спокій.
3. Втрачаєте самоконтроль.

III. Яким вважають Вас колеги?

1. Самовпевненим та заздрісним.
2. Дружелюбним.
3. Спокійним і незаздрісним.

IV. Як Ви відреагуєте, якщо Вам запропонують відповідальну посаду?

1. Приймете її з деякими побоюваннями.
2. Погодитесь без коливань.
3. Відмовитесь від неї заради особистого спокою.

V. Як Ви будете поводитись, якщо хтось із колег без дозволу візьме з Вашого столу папір?

1. Отримає від Вас «на горіхи».
2. Змусите повернути.
3. Запитаєте, чи не потрібно йому ще що-не-будь.

VI. Якими словами Ви привітаєте чоловіка (дружину), якщо він (вона) повернувся з роботи пізніше, ніж звичайно?

1. «Що це тебе так затримало»?
2. «Де ти стирчиш допізна»?
3. «Я вже почав (почала) хвилюватися».

VII. Як Ви поведетесь за кермом автомобіля?

1. Чи намагаєтесь обігнати машину, яка «показала Вам хвіст»?
2. Вам байдуже, скільки машин Вас обігнало.
3. Помчитесь з такою швидкістю, щоб ніхто не наздогнав Вас.

VIII. Якими Ви вважаєте свої погляди на життя?

1. Збалансованими.
2. Легковажними.
3. Досить категоричними.

IX. Які заходи Ви вживаєте, якщо не все вдається?

1. Намагаєтесь перекласти провину на іншого.
2. Примираєтесь.
3. Стаєте надалі обережнішим.

X. Як Ви відреагуєте на фейлетон про випадки розпущеності серед сучасної молоді?

1. «Час уже заборонити їм такі розваги».
2. «Потрібно створити для них можливість організовано і культурно відпочивати».
3. «І чого ми стільки з ними клопочемось?»

XI. Що Ви відчуваєте, якщо посаду, яку Ви хотіли обійняти, посів інший?

1. «І навіщо я на це нерви витрачав?»
2. «Напевне, його фізіономія шефу приємніша».
3. «Можливо, в мене це вийде наступного разу».

XII. Як Ви переглядаєте страшний фільм?

1. Боїтесь.
2. Нудитесь.
3. Отримуєте справжнє задоволення.

XIII. Якщо через дорожню пробку Ви запізнюєтесь на важливу нараду?

1. Будете нервувати під час засідання.
2. Спробуєте викликати поблажливість партнерів.
3. Засмутитесь.

XIV. Як Ви ставитесь до своїх спортивних успіхів?

1. Обов'язково намагаєтесь виграти.
2. Цінуєте задоволення відчутти себе знову молодим.
3. Дуже сердитесь, якщо не щастить.

XV. Як Ви вчините, якщо Вас погано обслуговували в ресторані?

1. Стерпите, уникаючи скандалу.
2. Викличете метрдотеля і зробите йому зауваження.
3. Звернетесь зі скаргою до директора ресторану.

XVI. Як Ви будете поводитись, якщо Вашу дитину образили в школі?

1. Поговорите із вчителем.
2. Влаштуєте скандал батькам «малолітнього злочинця».
3. Порадити дитині дати відсіч.

XVII. Яка, на Вашу думку, Ви людина?

1. Середня.
2. Самовпевнена.
3. Пробивна.

XVIII. Що Ви відповісте підлеглому, з яким зіткнулись у дверях установи, якщо він почав просити вибачення?

1. «Вибачте, це моя провина».
2. «Нічого, пусте».
3. «А уважнішим Ви бути не можете?!»

XIX. Як Ви відреагуєте на статтю в газеті про випадки хуліганства серед молоді?

1. «Коли ж нарешті будуть прийняті конкретні міри?!»
2. «Потрібно ввести тілесні покарання».
3. «Неможна все звалювати на молодь, винні й вихователі!»

XX. Уявіть, що Вам доведеться заново народитись, але вже твариною. Яку тварину Ви оберете?

1. Тигра чи леопарда.
2. Домашню кішку.
3. Ведмедя